

N. Kolev - "Les fêtes et les coutumes chez les Bulgares en Bessarabie et en Russie du Sud." A la base des sources disponibles l'auteur fait une description systématique des fêtes et des coutumes des immigrés bulgares en Bessarabie et en Russie du Sud /aujourd'hui Ukraine/. Ayant des origines ethnographiques différentes, ces Bulgares, dans les conditions de l'enclave bessarabe, sont exposés à l'influence extérieure des Russes, des Ukrainiens et des Roumains, mais ils arrivent à sauvegarder leur système de fêtes et de coutumes dans une mesure plus large que chez les Bulgares en Bulgarie où ce système est plus pauvre en coutumes et en fêtes folkloriques.

L. Stoitchkova - "A propos des néologismes dans la langue des Bulgares bessarabes." Dans cette étude sont analysés du point de vue de leur forme intérieure et de leur sémantisme des mots dialectaux spécifiques pour le vocabulaire des Bulgares bessarabes. Compte tenu du rapport entre leur phonétisme et leur sémantisme, les lexèmes sont rangés dans quatre groupes: lexèmes à forme intérieure, lexèmes formés d'après la propriété sémantique "destiné à", d'après la propriété sémantique "similitude" et lexèmes à forme intérieure obscure. La classification sémantique du lexique nominalisateur est présentée dans six groupes: objets de la vie quotidienne, vêtements, chaussures et objets associés, nourriture, arbres et fleurs, et choses diverses.

СЕВЕРНИТЕ "ВАРВАРИ" И ЧЕРНОМОРИЕТО

/Уседналите и номадските народи в Югоизточна Европа и връзката им с Черно море/

ВАСИЛКА ТЪПКОВА-ЗАИМОВА,
ПЛАМЕН ПАВЛОВ

Под уседнали и номадски народи в настоящия доклад се имат предвид тези, които са населявали източните и югоизточните територии на Европа, казано най-общо като постоянни обитатели, и в по-малка степен племената, които в своите миграционни движения са достигнали чак до Адриатика и Егейско море. С други думи, става въпрос за така наречения, и то с основание, голям "коридор" между "византийския" и "понтийския фронт"¹, между взетата в своята цялост средиземноморска цивилизация и степните цивилизации чак до Кавказ.

На първо място, трябва да спрем вниманието си върху затворените водни басейни в региона, а именно Каспийско, Азовско и Черно море /последното, въпреки че влиза в средиземноморския басейн, все пак си остава затворено море/. Ако Фернан Бродел е можел да каже, че Средиземно море, "...само по себе си, някога е било една вселена, една планета"², то затворените източноевропейски морета са били нещо подобно в далеч по-малка степен. При все това те са представлявали своего рода "развъдник", където процъфтявали различни народи и култури, тъй като процесите на етническа симбиоза са били изключително важни за този кръстопът между Азия и Европа.

Ако трябва да определим ролята на морето в начина на живот на уседналите племена и номадите, които са се установили за по-дълъг или по-кратък период във въпросните райони според случайностите на демографските движения, трябва да признаем, че нямало съществена разлика между едните и другите - морето се явявало за тях важно съседство за жизнено необходимите им нужди, "съседа", до който се доближавали по военен или мирен път. Но нито едните, нито другите не биха могли да бъдат разглеждани като колонизатори.

Що се отнася до северното крайбрежие на Черно море /Понт/ в т. нар. "Сарматия" от II в. се споменават венетите, смя-

тани за предци на славяните. В крайморските равнини през 374-376 г. са засвидетелствувани набезите на антите и готите, още преди идването на хуните, които от своя страна предизвикали голямото раздвижване на юг на готите на Херманарих³.

В своето проникване на юг славяните се придвижвали пеша. Византийските и западните автори са единодушни, че през първия етап на своето заселване те отбягвали да атакуват крайбрежията, които оставали под византийски контрол. И все пак, изключения има още от епохата на Юстиниан, когато, макар и за кратко време, славяните завзели градовете Дирахум на Адриатика и Топир на брега на Егейско море⁴. През VII в. е известно славянското пиратство в Егейско море и островите му. От същото време разполагаме със сведения, идващи главно от западни автори, за славянски опустошения по протежение на Адриатика. През IX в. например нарентаните все още пребивавали там - те ограбили римската делегация, която се завръщала след църковния събор в 870 г.

Безспорно, най-впечатляващи са морските атаки на славяните при обсадите на Солун, особено при третата в 614-615 г. Говори се за цяла славянска "флота", състояща се от "издълбани от дърво кораби"⁵. С тяхна помощ славяните опустошили голяма част от крайбрежията и островите на Егейско море, "част от Илирик и част от Азия". По-нататък отново ще станем дума за тези "издълбани кораби" - т. нар. моноксили. Те са известни още по времето на славяно-аварската обсада на Константинопол в 626 г. Но въпреки тези успехи, постигнати в условията на сериозна ангажираност на империята с други опасни противници /перси, по-късно араби/, не може да се говори за трайни славянски заселвания по морските брегове. Археолозите са единодушни, че крайбрежието на Черно море между Дунавската делта и Хемус най-напред е било завзето от прабългарите на Аспарух след отстъплението на армията на Константин Погонат. Вярно е, че некрополите по р. Камчия в района на Провадия-Десултум принадлежат на славяните, най-вероятно на племето совери. Все пак става въпрос за един район във вътрешността на страната, а не за инициативи, съставляващи неделима част от демографски движения на мигриращи племена⁶. Българите на Аспарух, настъпвайки към равнината на Плиска, е трябвало да преместят на изток част от местните славяни и да ги натоварят със защитата на границата. Интересно е да отбележим, че Тутхон, името на Анхи-

ало, което намираме в хрониката на Симеон Логотет, е прабългарско. Името на Варна, както е известно, е славянско⁷.

Нека се върнем на северното черноморско крайбрежие. Материалната култура на Хазарския каганат съдържа много прабългарски елементи. Това означава, че по Азовските брегове е имало множество прабългарски поселения през VIII и IX в. На брега на Кимарийския Босфор се намирал и градът Фанагория⁸. Този град, който пострадал от набезите на хуните през VI в., бил селище с регионално значение. От VII в. обаче Фанагория се развила значително. Св. Плетньова допуска, че Булгациус, нейният управител по времето на Юстиниан II /по-точно, в 705 г., когато детронираният император бяга от заточението си/, е бил от прабългарски произход⁹. Но разцветът на града не продължил дълго - през IX в. той е завладян от печенезите. По Северното Черноморие в съседство с хазарите през VI в. се настанили западните тюрки, а през VI-VII в. от двете страни на Азовско море живели кутригури и утригури¹⁰. От своя страна, крайбрежието на Каспийско море също е зона на интензивен номадски живот - оногури, сарагури, уроги, за които съобщава Приск. Българите също проникнали там преди VI в. - Захари Ретор говори за български селища по западния каспийски бряг, по-точно за горното течение на р. Акташ¹¹.

Този кратък обзор ни насочва да припомним и легендата, която разказва как тези общности влизали в досег с морето - есен показал на хуните /в други варианти при останалите номади/ брод през Меотида¹². Така те се заселили на "скитското" крайбрежие¹². Какво прави хуните, както и много други номади, така щастливи да влязат в контакт с едно крайбрежие, което за тях е излаз към Византия и европейските страни? На първо място, това е съзнанието за установяването на стопански връзки с черноморските територии. В тази връзка особено изразителен е Йорданес: "В тази част на Скития, която стига чак до Понта, има забележителни градове: Бористенида, Олбия /двете имена отговарят на античната Олбия/, Калиполис, Херсон, Теодосия, Карсон, Мирмикион и Трапезунд /всички те са стари гръцки колонии/"¹³. "Дивите скитски племена позволили на гърците да създадат тези градове, за да търгуват с тях" - добавя същият автор¹⁴. На друго място той добавя, че при Херсон се търгувало с номадски продукти - с кожи. Така например споменатите по-горе оногури продавали хермелинови

кожи. На свой ред през XI в., както разказва Анна Комнина, именно по това крайбрежие куманите търгували с ромеите¹⁵.

Друга черта, характеризираща добре контактите на номадите с морето, а и с местното "морско" население, е риболовът. В Азовско море се ловяла една риба, наричана "βερζι τικον" /името, което естествено е поставено във връзка с географската индикация на Верзитикия/ или "ξροστον". Поспециално се отбелязва, че в Азовско море се ловяла риба, характерна за риболова в Куфис /Кубан/¹⁶. Сирийските извори говорят същото и за прабългарите: "Те живеят в палатки и се препитават с месо от домашни животни и риба, с дивеч, както и с разбойничество"¹⁷. Както се вижда, не става дума само за речна риба. По-късно Йоан Цецес пише, че Меотида била наричана " Καρπυλαούκ " от "скитите" /узи, кумани и др./; Το Καρπυλαούκ δ'ε λληνισθεν πόλις ιχθύου λέγει, το γαρ καρμ πόλις Σκυθικης, το δε παλουκ ιχθύων λέγει¹⁸.

Завладяването на част от Северното Черноморие не означавало, че номадите придобивали вследствие на това някакви нови привички. Йорданес обобщава наблюденията се за алциагурите и савирите така: "През лятото те бродят в степите, търсейки паша за добитък си, а през зимата се завръщат към Черно море"¹⁹. С други думи, според класификацията на Св. Плетньова, това е вторият стадий на номадизма²⁰. Макар ние да се въздържаеме от категорично мнение дали става въпрос за етап или стадий в номадския начин на живот, за нас е ясно, че този текст представя една характерна картина на този вид пасищно животновъдство - през зимата по-мекият климат край морето предлага свежа трева за добитък. Това движение е било пряко свързано и с речните басейни, като допълвало стопанската дейност на номадите с търговия. В търговската активност по речните пътища вземали участие и съседните славянски общности.

Доближаването до морето било подобно и при печенезите. По времето на тяхното господство в Северното Черноморие русите извършвали усилена морска търговия - те слизали по Днепър, след което продължавали покрай морския бряг, включително българското крайбрежие, до Константинопол. И руските градове от вътрешността, разположени по протежението на пътя "Изъ Варягъ въ Греки" се ползували от тази търговия²¹. Впрочем Константин Багренородни, който подробно описва пътя

на руските търговци, потвърждава, че те се страхували от печенежки атаки чак "до Конопа" /не локализиран град, който се намирал в Дунавската делта/ в България. Така имаме още едно доказателство, че тази търговия е била съпроводена често от разбойнически нападения и пиратство²².

Тези наблюдения важат и за северното крайбрежие. Има сведения, че пътят между Каспийско, Азовско и Черно море е бил контролиран от хазарите, а по-късно и от печенезите и куманите. В този смисъл за търговски обмен били използвани най-вече черноморските градове. Освен градовете от ранната епоха, които в по-голямата си част са съществували до епохата на татарите, се споменават, и то като кумански градове, Судак /Солхат/, Ялта, Тмутаракан /през XII-XIII в/²³. Това се обяснява, разбира се, не с етническия състав на населението им /гръцко, аланско, арменско и др./, а с трибутарната зависимост на тези градски средища от куманската общност. Същото може да се каже и за градовете на Долни Дунав, най-вече в района на делтата. Михаил Аталиат твърди, че през седемдесетте години на XI в. там живеели "миксоварвари" и че в тези градове се говорели "всякакви езици"²⁴. Този факт се потвърждава от археологическите находки и от оловните печати, намерени в Дръстър и Преславец.

Проблемът за отношението към морето е в тясна връзка с корабоплаването и свързаните с него въпроси. Известно е, че византийският флот, който доминира до епохата на Венеция и Генуа, е контролирал черноморските градове, а до IX в. и делтата на Дунав. Византийската "таласократия" е валидна и по отношение на акваторията на Дунавска България. За да защитят своето крайбрежие, българските държавни власти създават цяла система от противодесантни валове²⁵.

Всичко това, разбира се, не пречи на новите заселници в балканските земи да си служат с транспортни средства в реките и в морето. Още Прокопий разказва за хунска /т. е. прабългарска/ атака срещу Херсонес Тракийски по море в 539 г., която по своя маниер обаче била неочаквана. Т. нар. моноксили не са били патент единствено на славяните - за такива говори и Приск в своето описание на хуните в Панония. Вярно е, че по-късно моноксилите на руските търговци били твърде различни от малките славянски съдове от епоха на заселването на Балканите. Това вече били сравнително големи кораби, чиято основа е само от един

издълбан дървесен ствол. Безспорно правят впечатление изводите на Sträsle, че терминът "моноксилон" византийските автори отнасят именно към народите без развита морска традиция - главно славяните. За истинските кораби те използват съвременни "технически" термини - "дромон", "хеландия" и др.²⁶ Бихме добавили, че именно тази липса на традиции заставяла черноморските номади да търсят според нуждите си случайни, импровизирани плавателни средства - салове от тръстика /както при тюркските номади, така и при славяните в някои случаи/ или надути мехове, известни ни например при куманите. За преминаването на Дунав от същите кумани Никита Хониат разказва и във връзка със събитията през 1190 г. Тогава изпратеният в Дунавската дельта византийски флот разгромил опитващите се да преминават реката с конете си кумани - Дунав "видял загиването на варварите и течейки окървавен, се вливал в Евксинския Понт, като разказвал... за бляскавите дела" на ромейското оръжие²⁷.

Отсъствието на развита морска търговия и подходящи плавателни средства проличава косвено и от многото сведения за преминаването на Дунав от "северните варвари" през зимата, когато реката била скована от ледове. Форсирането на Дунав по леда е известно за утригурите, печенезите и татарите /за последните при големия им поход против Византия в 1265 г. в съюз с българския цар Константин Тих/. Теофан подробно описва изумителното замръзване на Черно море в 763 г., което обхващало пространства на 100 мили от Дунав до Зихия, до Куфис и Днепър, между Месемврия и Мидия. Дебелината на леда достигала 30 лакти /един лакът е равен на 46 см, което показва, че в случая има известно преувеличение/, а морето "заприличало на суша". Хора и животни можели да преминават по леда между "Хазария, България и останалите съседни племена"²⁸.

Морското могъщество на Византия й давало допълнителни възможности за въздействие върху българската държава посредством северните номади. Обаче, когато империята искала да нанесе подобен удар на България, то тя прехвърляла номадите на десния бряг на Дунава със своите кораби, тъй като последните явно не разполагали с нужните плавателни средства; така е с маджарите /894 г./ и с печенезите /917 г./. Бихме искали да посочим и любопитния случай с морската атака на селджушкия смир Чупан срещу Крим и контролиращите тамошните морски градове кумани през 1227 г. Внезапната агресия откъм морето, при ко-

ято селджушкият военачалник завладял Судак и още няколко града, била напълно неочаквана за един неизвестен по име кумански хан. Куманите и техните руски съюзници претърпели пълно поражение²⁹.

В така представените условия, пред България по остър начин възникнал, и в продължение на векове съществувал въпросът, как може да се противостои на византийския флот, особено при липсата на солидна собствена морска традиция. Този проблем обаче остава извън обсега на настоящата работа, както и проникването на Венеция и особено на Генуа в Черно море - един важен аспект от историята на западното и северното Черноморие, стоящ във връзка и с татарското господство в същия регион през XIII-XIV в.

Така, в заключение, може да се каже, че морето си останало чуждо за северните "варвари". Техните контакти с морето оставали нестрайни и повече индиректни, без да навлязат дълбоко в цялостния им живот, без да бъдат използвани достатъчно широко. Едва ли е случайно, че в средновековната българска книжнина /и официална, и апокрифна/ отсъствува постичният образ на морето, както впрочем е и в руските билани.

В една своя работа, появила се през 1986 г., В. Тъпкова-Заимова постави основателно въпроса дали Дунав е бил *limes* или *limen* като място за контакти и за неговата роля в балканската и българската средновековна икономика и култура. Много са в действителност примерите, които представят Долни Дунав като контактна зона в очердания по-горе "голям коридор"³⁰. Същото обаче не би могло да се каже в такава степен за морето, което си оставало преди всичко граница - съвсем не така, както е в елинския постичен свят.

Б Е Л Е Ж К И

1 Conduracchi, E., R. Theodorescu. L'Europe de l'Est - aire de convergence des civilisations. - In: XVe Congrès des Sciences historiques. Rapports, I. Grands thèmes et méthodologie, p. 37 sq.; Theodorescu, R. Bizant, Balkani, Occident. București, 1974, p. 339-348.

- 2 Braudel, F. La Méditerranée. Paris, 1978.
- 3 Schmidt, L. Die Ostgermanen. München, 1934, S. 229 ff.; Вж. напоследък и Буданова, В. П. Готы в эпоху Великого преселения народов. Москва 1990.
- 4 Procopii Caesariensis Opera omnia. I-III. Lipsiae, 1905, p. 467-469; Гръцки извори за българската история /= ГИБИ/, т. II, С., 1958, с. 131-132.
- 5 Anonymi Passio altera /ed. Bueys/. - Migne. Patr. Graeca, 116; ГИБИ, т. III, С., 1960, с. 111 сл.; 128-130; Lemerle, P. Les plus anciens recueils des Miracles de Saint Démétrius et la pénétration des Slaves dans les Balkans, 1. Paris, 1979, p. 38 sq.
- 6 История на България, т. II, С., 1981, с. 74 сл. и посочената литература.
- 7 Бешевлиев, В. Името Варна. - Известия на Народния музей - Варна, кн. 17/32, 1981, с. 5-8; Гюзелев, В., Ал. Кузев /съст./. Български средновековни градове и крепости, Т. I/Градове и крепости по Дунав и Черно море/. Варна, 1981, с. 293, 362.
- 8 Димитров, Д. Прабългарите по Северното и Западното Черноморие. Варна, 1987, с. 46, 80-90 и сл.
- 9 Плетнева, С. А. Хазары. Москва, 1986, с. 22.
- 10 Димитров, Д. Цит. съч., с. 84 сл. и посочената литература.
- 11 Пак там.
- 12 Iordanis Romana et Getica /rec. Momsen/.-MGH, V, 1, AA, p. 60-62; Латински извори за българската история /= ЛИБИ/, т. I, С., 1958, с. 345-346; ГИБИ, т. II, с. 137-141; Вж. и Короглы, Х. К тюркско-венгерским фольклорным связям.-Тюркология /Баку/, 1988, кн. 3, с. 24-29 и пос. литература.
- 13 Iordanes. Getica, 137-141; ЛИБИ, т. I, с. 335-336.
- 14 Пак там, р. 60-62.
- 15 Annae Comptinae Alexias /rec. Reifferscheid/, I. Lipsiae, 1884, p. 241; ГИБИ, т. VIII, С., 1974, с. 174.
- 16 Theophanis Chronographia, p. 356; ГИБИ, т. III, с. 261.
- 17 Пигулевская, Н. Сирийские источники по истории народов СССР, Москва-Ленинград, 1941, с. 81.
- 18 Ioannis Tzetzae Historiae. Napoli, 1968, p. 332 /Chil. VIII, Hist. 224: 767-773/.
- 19 Iordanes. Getica, p. 89; ЛИБИ, т. III, с. 345.

- 20 Плетнева, С. А. Кочевники средневековья /Поиски исторических закономерностей/. Москва, 1982, с. 36-77.
- 21 Полное собрание русских летописей, т. I, М., 1962, кол.
- 22 Константин Багрянородный. Об управлении империей /Текст, пер., комм. под ред. Г.Г.Литаврина и А.П.Новосельцева/. М., 1989, с. 50-51.
- 23 Якобсон, А. Средневековый Крым, М., 1973, с. 22-27; Бейлис, В. М. Ал-Идриси о Восточном Причерноморье и юго-восточных окраинах русских земель. - Древнейшие государства на территории СССР /1982/. М., 1984, с. 221-223.
- 24 Вж. подробно у Тъпкова-Займова, В. Долни Дунав - гранична зона на византийския Запад. С., 1976, с.116 сл. с критичен преглед на изворите и литературата по въпроса.
- 25 Рашев, Р. Старобългарски укрепления по Долния Дунав /VII-XI в./. Варна, 1982; Същият. Раннобългарски землени укрепителни съоръжения. - В: Гюзелев, В., Ал. Кузев. Български средновековни градове..., с. 16-44.
- 26 Sträsele, P.M. Το Μονοξυλον in Konstantin VII Porphyrogentos.- Etudes balkaniques, 1990, Nr. 2, p. 70-77.
- 27 Sathas, K. Μεσαιωνική βιβλιοθήκη, I. Venetia, 1872, p. 2-4; ГИБИ, т. XI, С., с. 102-103.
- 28 Theophanes. Chronographia, p. 434; ГИБИ, т. III, с. 271-272.
- 29 Якубовский, А. Ю. Рассказ Ибн-ал-Биби о походе малоазийских турок на Судак, половцев и русских в начале XIII века. - Византийский временник, т. 25, 1928, с. 53-76. За датировката вж. Павлов, Пл. Средновековна България и куманите /1186-1241/. Военнополитически отношения. - Трудове на ВТУ "Св. св. Кирил и Методий", т. 29, кн. 3 /1989/, 1992, с. 43-45 и посочената литература.
- 30 Тъпкова-Займова, В. Долни Дунав - limes и limes между Византия и славянския свят. - В: Руско-български връзки през вековете. С., 1986, с. 39-45.